

JAHON TEATRSHUNOSLIGIDA - VILOYAT TEATRLARI TADQIQI

Charos Raximova
O'zDSMI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Aqsh, Yevropa, rus hamda o'zbek teatrshunoslari tomonidan viloyat teatrlariga bag'ishlangan tadqiqot ishlari hamda monografiyalar ko'rib chiqiladi. Mahalliy teatrlar faoliyatini ilmiy o'rganishda xorij tajribasi asosida shakllangan asosiy tendensiyalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: professional teatr, ilmiy izlanishlar, viloyat teatri, ijodiy rivojlanish bosqichlari, ijodiy faoliyat

IN WORLD THEATER STUDIES-RESEARCH OF REGIONAL THEATERS

Charos Raximova
UzSIAC

Abstract: This article examines research works and monographs devoted to provincial theaters by theatricalists from the United States, Europe, Russia and Uzbekistan. In the scientific study of the activities of domestic theaters, the main trends formed on the basis of foreign experience are analyzed.

Keywords: professional theater, scientific research, regional theater, stages of creative development, creative activity

Mamlakatimizga XX asr boshlarida kirib kelgan Yevropa rusumidagi professional teatr bugungi kunda jamiyat ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotiga butunlay singib ulgurdi. Milliy teatr san'atining tarixi, buguni va istiqboli haqida aniq hamda tugal tasavvur hosil qilish uchun poytaxt teatrlari bilan yonma-yon vujudga kelgan viloyat teatrlarining, o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy rivojlanish jarayonlaridan xabardor bo'lish lozim.

Xorijiy mamlakatlar teatrshunoslari tomonidan o'rganilgan ilmiy-nazariy asoslar haqida so'z borganda, aytish mumkinki, jahon teatrshunoslik fani viloyat teatrlari faoliyatini o'rganish, tadqiqotlar olib borish sohasida ma'lum tajribaga ega. Bunda AQSh hamda Yevropa olimlarining xizmatlari katta. Misol tariqasida, J.U.Zaygler, A.Heynrix, O.Tarnboll kabilar tomonidan amalga oshirgan ilmiy-tadqiqot natijalarini keltirish mumkin.

Yevropa va AQSh mintaqaviy teatrlari doirasida amalga oshirilgan yuqorida sanab o'tilgan tadqiqiy kuzatishlarda Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrlardagi regional teatrlar faoliyatining umumiy ijtimoiy va ayni chog'da, iqtisodiy

muammolariga oid masalalar nisbatan keng qamrovda tahlilga tortiladi. Jumladan, teatrshunos Jozef Uesli Zayglerning 1973-yilda amalga oshirgan "Mintaqaviy teatr: inqilobiy bosqich"[1.8] mavzusidagi ilmiy izlanishlari AQSh mintaqaviy teatrlarining tashkil etilishi, uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillar xususida fikr yuritadi. Ikkinchi Jahon urushidan keyingi davrda "Amerika madaniy hodisasi" deb e'tirof etilgan mintaqaviy teatrlardagi burulishlar ko'plab notijorat mintaqaviy teatrlarning rivojlanishi, ularning guruh sifatida Amerika teatri mavqeyini qay darajada o'zgartira olgani masalalari keng yoritiladi. Olim mamlakatdagi regional teatrlar harakati boshlangan jarayonni muhokama qilar ekan, teatr kompaniyalari tarixini alohida, sinchkovlik bilan kuzatib boradi. Muallif bir nechta tegishli mavzularni ko'rib chiqadi: "institusionalizm va teatr doimiy ijodiy organizm sifatida", "markazlashtirish va nomarkazlashtirish", Amerika regional teatrlarini mamlakatning barcha hududlariga olib chiqish hamda butun mamlakatda milliy teatrn rivojlantirishga hissa qo'shish masalalariga e'tibor qaratadi. Ushbu tadqiqotning muhim ahamiyati - mintaqaviy teatrlarning rivojlanishiga yordam beruvchi ba'zi muhim moliyalashtirish dasturlarini o'rganishdan iboratligidir. Qolaversa, o'tgan asrning ikkinchi yarmida, regional teatrlar faoliyatini tadqiq etish yo'lidagi iqtisodiy moliyalashtirish masalalarining faktlar asosida yoritilishi, bugunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmayotgan ilmiy-tadqiqiy metod sifatida ham ahamiyatlidir.

XX asrning birinchi choragidan Yevropa teatrshunoslari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda regional teatrlarning asosiy funksiyalari, davr ruhi bilan hamnafas tarzda, qolaversa, dunyo hamjamiyati talablariga javob bera oladigan global masalalarni sahnaga olib chiqish, shuningdek, sahnaviy asarlardagi nafaqat ko'ngilocharlik, balki uning zamiridagi ta'lim, targ'ibot masalalari xususida ham so'z yuritiladi. Bu borada Yevropadagi regional teatrlar, xususan, Germaniya va Buyuk Britaniya teatrlaridagi dolzarb muammolar tadqiqi Anselm Heynrixning "Ko'ngil ochish, targ'ibot, ta'lim: 1918 va 1945-yillar oralig'ida Germaniya va Britaniyadagi mintaqaviy teatr"[2.11] mavzusidagi ilmiy kuzatishlarida teatrn ta'lim-tarbiyaviy kuchini izohlab beradi. Ushbu monografiyada Angliya va Germaniyadagi mintaqaviy teatrlarning I Jahon urushidan keyingi davrdan boshlab, II Jahon urushining so'nggi yillariga qadar bo'lgan faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlar keltiriladi. Tadqiqot mazmuni II Jahon urushi paytida Angliya va Germaniyadagi mintaqaviy teatrlarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, Britaniya hukumati mahalliy teatr jamoalaridan vatanparvarlik g'oyalarini faol ravishda targ'ib qilishni rag'batlantirgan: qisman natsistlar mafkurasi ta'siri ostida, nemis repertuarlariga murojaat qilinganligi haqida so'z yuritiladi. Qolaversa, Yorkshir va Vestfaliyadagi teatrlar tashkil etilishi va tarixi jihatidan taqqoslanib, tomoshabinlar didi; hukumat tomonidan olingan subsidiyalar;

tashqi nazorat, ta'sir va senzura darajasi va ularning ta'limiy dasturlari urush targ'ibotiga homiyligi bilan izohlanadi.

Oliviya Tarnbollning "Uyni buzish: Britaniyaning mintaqaviy teatrlaridagi inqiroz" mavzusidagi tadqiqoti ham regional teatrlar masalalariga bag'ishlanib, unda XX asrning so'nggi choragi (1979 va 1997-yillar oralig'i)da Britaniya mintaqaviy teatrlari inqirozining muammolari o'rganiladi. Bu davrda mamlakatdagi mahalliy teatrlarning chorak qismi o'z eshiklarini abadiy yopgani, amalda faoliyat olib borayotgan teatrlar esa, o'z dasturlarini uzoq vaqt davomida tubdan qisqartirishga majbur bo'lishiga oid ijtimoiy-moliyaviy muammolar qalamga olinadi. Xususan, Britaniya mintaqaviy teatrlaridan biri - Brining Down the Housedagi inqiroz qanday va nima uchun sodir bo'lgani, uning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari o'rganiladi.[3.25] Bunda II Jahon urushidan keyin Britaniya hukumatining teatr san'atiga nisbatan e'tiborsizligidan tortib, Tetcherizmning boshlanishi, uning teatr sanoatiga uzoq davom etgan ta'siri o'rganiladi. Teatr va madaniyat tarixi olimlari uchun o'z vaqtida yozilgan ushbu kitob Britaniya mintaqaviy teatrlarining mo'rtligini ta'minlagan muammolar katalogini fosh etib beradi. [4.125]

Muayyan bir mamlakat ichidagi regional teatrlar faoliyatini, ularning turli aspektpeklarini ilmiy o'rganish, tadqiqotlar olib borishda rus teatrshunoslari tomonidan nisbatan aniqlik kasb etishi bilan ahamiyatlidir. Masalan, bu borada M.Kardinovanning "XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Rossiya jamoat hayotida viloyat teatri: Nijniy Novgorod va Qozon viloyatlari materiallari asosida" nomzodlik dissertatsiyasi, Y.Gilmulinaning "Buryatiya Davlat rus drama teatri: professional teatr san'atining shakllanishi va rivojlanishi" nomzodlik dissertatsiyasi, Y.Suleymanov "Adigey teatrining shakllanish va rivojlanishdagi o'ziga xos xususiyatlari: XX asrning 80-yillari so'ngigacha qadar" nomzodlik dissertatsiyasi, Y.Shadrinaning "Janubiy Uralda musiqali teatr san'atining rivojlanish tendensiyalari" mavzularida himoya qilingan dissertatsiyalarni keltirish mumkin. Ushbu ilmiy ishlarning barchasida mahalliy jamoalarining ijodiy-tashkiliy faoliyati tadqiq etilgan. Bu orqali rus teatri va madaniyatining umumiy ko'rinishi va shu bilan birga har bir xududning o'ziga xos alohida qirralari tahlil qilingan.

Mazkur manbalar viloyat teatrlarini o'rganishga hamisha ehtiyoj sezilib turganligini ko'rsatadi. Viloyat teatrlari o'zining rivojlanish bosqichida poytaxt teatrlaridan andoza olib turgan bo'lsa-da, talqin va ijro masalasida o'z dastxatlariga ega bo'lganlar.[5.92] Shunday bo'lsa-da, viloyat teatrlarining ijodiy faoliyati yaxlit holda kam o'rganilgan. Bu jarayon Qoraqalpoq, Andijon hamda Surxandaryo teatrlaridan tashqari, aksariyat hollarda teatrshunoslar nazaridan chetda qolib kelgan.

Jumladan, teatrshunos olim T.Bayandiyevning "Qoraqalpoq teatri tarixi" mavzusidagi yirik ilmiy monografiyasida qoraqalpoq teatr san'atining 1934 yildan to mustaqillik yillariga qadar bo'lgan faoliyati qamrab olingan.[4.18] Muallif

monografiyada qoraqalpoq teatri o'zining shakllanish va rivojlanish jarayonida milliy-madaniy qadriyatlarning noyob jihatlarini o'zlashtirib olgani, professional va havaskorlik san'atlari o'rtasida o'zaro aloqalarning yangi tamoyillari joriy qilingani qoraqalpoq teatrining rivojlanishidagi asosiy omil ekanligini isbotlab bergan.

Teatrshunos olim S.Tursunboyevning "Andijon teatri" monografiyasi ham viloyat teatrlarini o'rganishga bag'ishlangan yirik tadqiqotlardan hisoblanadi. 1919-yilda Hamza Hakimzoda Niyoziy boshchiligidagi "Yangi truppa" nomi bilan o'z faoliyatini boshlagan Andijon teatri juda ko'p san'at darg'alarining ijodidan bahramand bo'lgan. K.Yashin, T.Jalilov, M.Yoqubov, Tamaraxonim, M.Muhammedov, H.Nosirova, Sh.Rahimova, L.Sarimsoqova, A.Ismatov, A.Bakirov, S.Xo'jayev, M.Yunusov, M.G'ofurov singari ulug' san'atkorlarning nomlari ham bevosita Andijon teatri bilan bog'liq.[6.68] Monografiyada Andijon teatrining tarixiy shakllanish va qariyb ellik yillik davrni qamrab olgan rivojlanish bosqichlari, ijodiy jamoasi, repertuari, mashhur rejissyor, aktyor, dramaturg, kompozitorlar ijodi, muvaffaqiyatlar, shuningdek, ba'zi xato va kamchiliklar ham asoslab berilgan.

Teatrshunos olim F.Abduvohidovning "Surxondaryo viloyati musiqali drama teatri: kecha va bugun" nomli monografiyasida Surxondaryo viloyat teatrida XX asrning 60-yillaridan hozirga qadar bo'lgan tashkiliy-ijodiy shakllanish jarayonlari yoritiladi. Muallif mazkur teatrdagi ijodiy jarayonni, shartli ravishda ikki asosiy davrga bo'lib o'rganadi. Chunonchi, professionallashuv jarayonidagi ijodiy izlanishlar davri sifatida 1957 - 1990-yillar tahlilga tortilib, unda professional rejissura va repertuar doirasining kengayishi, shuningdek, teatr ijodkorlari tomonidan milliy mumtoz va jahon klassik asarlarining sahna talqinlari masalalari yoritib beriladi. Qolaversa, monografiyaning keyingi o'rinlarida ushbu teatrning mustaqillik davridagi ijodiy imkoniyatlari masalalari haqida so'z yuritiladi. Teatr ijodkorlari tomonidan tarixiy asarlarni sahnalashtirishdagi zamonaviy tendensiyalar hamda sahnada zamondosh obrazini yaratish borasidagi izlanishlar xususida asosli xulosalar bildiriladi.

T.Tursunovning "XX asr o'zbek teatri tarixi" darslik-monografiyasi 1914-yildan 2007-yil oralig'iga qadar respublikada faoliyat yuritib kelayotgan teatrlarning tashkiliy shakllanish, ijodiy izlanish, repertuar shakllantirish, atoqli aktyorlarning ijodiy portretlariga chizgilardan iborat. Muallif ta'biri bilan aytganda, "darslik-monografiyaning asosiy vazifasi XX asr o'zbek teatrini vujudga kelish sabab va qonuniyatlarini imkon qadar atroflicha o'rganish, uning rivojida an'anaviy tomosha va jahon sahna san'atining tutgan o'rnini ham tahlildan o'tkazishdan iborat." [7.11]

Teatrshunos olimlar T.Bayandiyev, S.Tursunboyev, F.Abduvohidovlarning muayyan viloyat teatrlari haqidagi tadqiqotlarini o'rganib, boshqa viloyat teatrlariga o'xshash ba'zi jihatlarini ham ko'rish mumkin. Bu holat o'zbek teatr san'atining yaxlit, umumiy, milliy-estetik xususiyatlarini aks ettiradi. Biroq, aslini olganda,

ularning har biri o'ziga xos badiiy qiyofa, talqin va ijro uslublarida ayni hududga xos urf-odat, qadriyatlarning singdirilishi bilan alohida ajralib turadi. Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jahon teatrshunosligida mintaqaviy va viloyat teatrlari alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. AQSh hamda Yevropa olimlarining tadqiqotlarida mintaqaviy teatrlar badiiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy-siyosiy hamda iqtisodiy omillar bilan uzviy bog'langan madaniy institut sifatida talqin etiladi. Urush davri va undan keyingi yillardagi moliyalashtirish tizimi, markazlashtirish va nomarkazlashtirish siyosati, teatrlarning targ'ibot, ta'lim va ko'ngilocharlik funksiyalari nisbatini aniqlash, hukumat siyosati, senzura va tomoshabinlar didi bilan bog'liq masalalarning kompleks yoritilishi zamonaviy teatrshunoslik uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Rus teatrshunosligida shakllangan tadqiqotlar muayyan hudud doirasida viloyat teatrlarining tashkil topishi, ijodiy-tashkiliy tuzilishi, repertuar siyosati, professional va havaskor teatr amaliyoti o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashga xizmat qiladi. O'zbek teatrshunosligida ayrim viloyat teatrlari bo'yicha monografik tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, mamlakat viloyat teatrlarining aksariyati hanuzgacha fragmentar ravishda, alohida misollar darajasida o'rganilganini ko'rish mumkin. Bu esa poytaxt va viloyat teatrlarining o'zaro munosabatlari, viloyat sahnalarida shakllanadigan badiiy qiyofa, talqin va ijro uslublarida mahalliy urf-odat va qadriyatlarning ifodalanish mexanizmlarini yaxlit va tizimli tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistondagi viloyat teatrlari faoliyatini yagona madaniy-hududiy teatr makoni sifatida o'rganish, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari, ijodiy-estetik tamoyillari va milliy teatr tizimidagi o'rnini aniqlash bugungi teatrshunoslik oldida turgan dolzarb ilmiy vazifa sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Joseph Zeigler "Regional theatre: The revolutionary stage". New York City, 1973. - 283 p.
2. Anselm Heynrix. "Entertainment, Propaganda, Education: Regional Theatre in Germany and Britain Between 1918 and 1945", University of Hertfordshire Press, 2007. - 271 p.
3. Oliviya Tarnboll. Bringing Down the House: The Crisis in Britains Regional Theatres" Intellect Ltd, 2009. - 192 p.
4. Abduvohidov F Surxondaryo viloyati musiqali drama teatrining shakllanish va taraqqiyot bosqichlari - San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi - Toshkent: 2020. 16 b.
5. Bayandiyev T. Qoraqalpoq teatri. - T.: O'zDSI, 2009. - 204 b.
6. Tursunboyev S. Andijon teatri. - T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1970. - 133 b.

7. Tursunov T. XX asr o'zbek teatri tarixi. (Monografiya) Toshkent: O'zDSI bosmaxonasi, 2009, - 13 b.